

*** MATERIÁLY – ZPRÁVY – KRONIKA ***

PREKLADATEĽSKÉ UMENIE ZORY JESENSKEJ

Anita Huťková

Prv, než pristúpime k sledovaniu prekladateľských aktivít Zory Jesenskej, nedá nám nepovedať o tejto výnimočnej postave slovenskej kultúry viac. Činíme tak aj preto, lebo od istého času sa jej vyhýbali všetky slovníky spisovateľov, všetky učebnice, translátologické materiály a žiaľ, i dnes sa ešte na Slovensku nájdu knižnice, v ktorých meno Jesenskej neevidujú.

Neter Janka Jesenského sa narodila 3. mája 1909 v Martine. V rodnom meste navštevovala ľudovú školu (1915-1918) a neskôr aj gymnázium (1918-1922). Estetické cítenie a mnohostranné umelecké sklony sa u nej prejavili už počas štúdia hry na klavíri na *Hudobnej a dramatickej akadémii* v Bratislave (1925-1935). Vzápätí niekoľko rokov pôsobila ako súkromná učiteľka klavíra. Návrat do Martina je spojený s činnosťou v spolku *Živena* a v živote Zory Jesenskej predstavuje dôležitý zlom. V ženskom spolku, ktorý vydával rovnomenný časopis pracovala najprv (od roku 1939) ako redaktorka, neskôr, od roku 1943 sa ujala miesta šéfredaktorky. *Živena*, ako jediný slovenský časopis, vychádzala cez celú prvú svetovú vojnu a keď prešla pod „velenie“ Zory Jesenskej mala už viac než tri krížiky za sebou. Mimochodom, v *Živene* vyšla aj Jesenskej prvá úvaha nazvaná *O prekladaní básnického diela* (1946). Rozhľadená šéfredaktorka sa usilovala kvalitatívne predbehnúť v tom čase už tradičné *Slovenské pohľady*, či Smrekov populárny *Elán* a iné dobové – nielen literárne orientované – periodiká. Na stránkach časopisu sa jej podarilo sprostredkovať literárne kontakty slovenskej i zahraničnej spisby, pričom dôsledne siahala po poézii (Baudlaire, Puškin, Sudermann, Achmatovová, Nekrasov, Fiebingová, Thomson, Browningová a i.) i próze (Dostojevskij, Turgenjev, Tolstoj, Gorkij, Inberová, Leskov a pod.). Osobitne sa treba zmieniť o edícii *Knihy Živeny*, ktorá ako samostatná edícia fungovala od roku 1931, ale o vyhranenej koncepcii prekladovej edičnej činnosti môžeme hovoriť hlavne v rokoch 1939-1949, teda v období, v ktorom knižný výber riadila sebaistá

ruka Zory Jesenskej. V rokoch 1949 – 1952 pôsobila ako pracovníčka *Matice slovenskej* v Martine a paralelne rok na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde na Katedre ruského jazyka a literatúry viedla prekladateľský seminár. Od roku 1952 pracovala štyri roky vo vydavateľstve Tatran. Potom nositeľka Ceny Janka Jesenského za preklady zo slovanských literatúr (1948) a Ceny Slovenskej národnej rady za preklady románov *Vojna a mier* a *Tichý Don* (1950) upadla do nemilosti vtedajšieho spoločensko-politického režimu a venovala sa už výhradne len prekladateľskej a publicistickej činnosti. Problémy sa však začali už skôr. Pravdepodobne v knižných reportážach *Bola som v Sovietskom zväze* (1949) a *Cesta do Moskvy* (1952), ktoré boli pre režim nevhodne realistické. Nedovolili jej vystúpiť ani na Zjednocovacom zjazde Zväzu žien (Praha, 1949). Edícia *Knihy Živeny* zanikla, zo spolku sa stal *Zväz žien*, jej preklady, články i recenzie boli cenzúrované... Po roku 1968, keď zaujala odmietavý postoj voči okupácii, mala úplný zákaz verejnej činnosti. Niečo sa jej podarilo vydať pod iným menom, niečo nevyšlo vôbec. Používala pseudonym Neznáma čitateľka a E. Letričková. Zomrela 21. decembra 1972 a pochovaná je na martinskom cintoríne. Dlhé mlčanie okolo autorky, publicistky a prekladateľky bolo prelomené konferenciou nazvanou Zora Jesenská v slovenskej kultúre, ktorá sa konala v Budmericiach v júni 1991. Bola to jedna z prvých akcií novozaloženého *Spolku slovenských prekladateľov umeleckej literatúry* (SSPUL), ktorý o desať rokov neskôr vypísal aj *Cenu Zory Jesenskej* za preklad.

Životné i umelecké názory Zory Jesenskej sú zrodené zo spoločného ducha. V jej prístupe k životu i k umeniu vládne neobyčajná symbióza, niet tu rozporu. Z článkov, ktoré uverejňovala o literatúre, výtvarnom i hudobnom svete, z recenzií, zo statí o významných osobnostiach kultúrneho života, z každého slova jej autorského pera presakuje neobyčajne otvorený a úprimný vzťah k ľuďom a najvyšším ľudským hodnotám. Nebála sa postaviť na stranu pravdy, lebo tú hľadala všade a vo všetkom.

Prekladateľská činnosť Jesenskej sa viaže predovšetkým na preklady z ruskej a sovietskej, ale aj francúzskej, anglickej, nemeckej a bulharskej literatúry. Najbližšie mala prekladateľka k ruskému jazyku, z ktorého evidujeme aj najväčší počet prekladov.

Zaujímavé je – ako konštatuje M. Jurovská (1992, s. 37), – že „Jesenskej prekladateľská činnosť sa začínala i končila prekladom francúzskych autorov.“ Ako prvý vyšiel román od Emily a Georgea Romieuovcov *Život sestier Brontovských* (Martin, 1936), ktorý sa dožil aj ďalších dvoch vydaní. Nasledoval dievčenský román *June, Filip, admirál* od Pierra Girarda, *Starý Jariabka* od Charla Louisa Philippa (1942), *Krv iných* od Simony de Beauvoir (1947), Flaubertova *Pani Bovary* (1948) a populárny *Čierny tulipán* od Alexandra Dumasa st. (1968, 1970), ktorý bol zároveň i posledným knižne vydaným prekladom Jesenskej. Pod iným menom sa podarilo uverejniť román Hervé Bazina *Šťastní z ostrova skazy* (1973),

nevyšli romány Christiane Rochefortovej, preložené pravdepodobne ako *Oddych bojovníka* a *Jar na parkovisku*. Podobný osud zastihol aj *Prízrak lásky* od Jeana Caua. (Porov., Jurovská, 1992)

Z bulharskej tvorby evidujeme jediný preklad, ktorý vznikol za spolupráce s Atanasom Rusev-Samom. Ide o román od A. Kamenovej *Charitinin hriech* (1939).

Z nemeckej literatúry išlo hlavne o dramatickú produkciu, ktorú Jesenská prekladala za interpretačnej pomoci svojho manžela. Schillerovi *Zbojníci* (1955), Dürrenmattov *Kráľ Ján* (1969), *Dobry človek zo Sečuanu* od B. Brechta (1962), menej známy *Zástupca* od D. Hochhutha (1966), Weissovo *Prenasledovanie a zavraždenie Jeana Paula Marata...* (1966) či *Dantonova smrť, Leonce a Lena...* od G. Büchnera (1961) svedčia o prekladateľskej pripravenosti tlmočiť slovenskému publiku aj túto osobitú formu umenia.

Pozornosť si zaslúžia aj preklady z anglickej literatúry, na ktorých pracovala manželská dvojica spoločne. Ján Rozner ako výborný znalec anglického jazyka robil interpretáciu, Jesenská „známa svojím kultivovaným rečovým cítením a schopnosťou písať pekné, zvučné verše“ (Boor, 1992), vykresala výborné preklady, vhodné aj na divadelné spracovanie. Z dvadsiatich piatich shakespearovských hier, ktoré vyšli v *Tatrane* v rokoch 1963-1970, bolo jedenásť ich spoločným dielom. Konkrétne išlo o hry *Romeo a Júlia*, *Hamlet*, *Othello*, *Kráľ Lear*, *Macbeth*, *Coroliana*, *Antonius a Kleopatra*, *Večer trojkráľový*, *Sen noci svätôjanskej*, *Ako sa vám páči* a romanca *Zimná rozprávka*. Spoločne preložili aj Stoppardovu hru *Rosenkrantz a Guildenstern sú mŕtvi* (1969). Jesenská tiež prekladala napr. verše do slovenskej verzie Scottovho románu *Guy Mannering or the Astrologer* (1964), do Stewartovej *Dovolenky s vrahom* (1968) a *Hodiny bez konca* (1970).

Hoci Jesenská nikdy vedome nespracovala vlastnú teóriu prekladu, významnou mierou prispela k založeniu prekladateľskej tradície na Slovensku. Myslím si, že nebyť povestnej horúcej diskusie okolo Šolochovho Tichého Donu, určite by prekladateľská obec neformulovala tak promptne a jasne pravidlá prekladateľského umenia. Práve na základe večne riešenej otázky voľnosti a vernosti v preklade, ako aj odovzdania koloritu, či vďaka problematike reálií v translácii sa po dlhšej výmene názorov odhodlal J. Ferencík formulovať zásady slovenskej prekladateľskej školy. A hoci nejde o školu v pravom význame slova a zásady nie sú zákony, uchopenie prekladateľskej problematiky v jej celosti prispelo ku kvalite prekladov.

Čítať Jesenskej preklady je pôžitok! Jej reč je plynulá, až splyvavá, čitateľa nerušia takmer žiadne nezrozumiteľné, či priestorovo-cudzíe elementy, hravo sa prenesie do Poľovníckych zápiskov i na predmestie Paríža. Schopnosť zachytiť hovorenú podobu jazyka, cit pre štylistické odtienky a obrovská dávka tvorivosti – to sú len niektoré z charakteristík nekonvenčnej osobnosti prekladateľky, ktorá

sa vyjadrovala k prekladom poézie, prózy i drámy. Východiskovou tézou jej práce bol fakt, že prekladanie je síce umením reprodukčným, ale zároveň je umením tvorivým. Tento zdanlivý paradox vysvetľovala na pozadí vernosti literare a vernosti duchu. Najlepši prekladatelia, ako píše, si uvedomili, že musia byť dost voľní, aby mohli byť verní. Vernosť literare – doslovnosť, považuje za pohodlnosť, „za subjektívny vrtoch“ prekladateľa. Naopak voľnosť je vlastne tvorivosťou, odvahou experimentovať, ktorá jej nikdy nechýbala.

Jesenská sa osobitne zameriavala na zvláštne a jedinečné momenty v diele, nevynímajúc z nich individualitu autora a jeho jazyka. Zdôrazňovala, že sám cudzí jazyk je najzvláštnejším elementom textu a práve preto, že je jeho imanentnou súčasťou, nestačí ho len ovládať, to je príliš málo pre dobrého prekladateľa. Treba ho cítiť, treba pochopiť jeho miesto v kompozícii, výstavbe i ideovom zameraní diela. „Dialektika prekladania je práve v tom, že literárne dielo je viazané na jazyk, a jazyk je niečo viac než len prostriedok – je to súčasť myšlienky. (...) Jazyk to sú aj dejiny národa (...)“ (Jesenská, 1963, s. 213) Nebála sa tvrdiť, že prekladateľstvo je vlastne majstrovstvo, je to zručnosť a prekladateľ je majstrom slova, keď svoje remeslo ovláda. K tomu viedla aj svoje študentky na Filozofickej fakulte.

Ešte jednou črtou sa Jesenskej myslenie o preklade výrazne odlišuje od ostatných dobových i súčasných teoretikov a praktikov prekladateľského majstrovstva. Jesenská chápe preklad vždy v rámci národnej kultúry, a predsa sa neizoluje od ostatných národných literatúr. Jej prístup k umeniu sa deje cez prizmu skutočností, okolitého sveta a jej nazeranie na svet sa prepája s dimenziou umenia. Ona nedelí, ale spája. A spája duchaplné, dôvtipné, prosto a zrozumiteľné. Zdanlivo subjektívne názory sa na pozadí faktov premietajú do objektívnych a náročných kritérií na umenie i celkový prístup k životu. Esejistické a torzovité myšlienky o preklade sa objavujú vo fiktívnych diskusiách o umení, živote, pravde, kráse, alebo hoci o chémii. „Umenie môže a má byť zrozumiteľné.“ (Živena, 1946, s. 145) „A preto tvrdím a neprestanem tvrdiť, že umelecké dielo, zdanlivo celkom subjektívne, jedna úchvatná ľúbostná báseň, jedno krásne namaľované zátišie, čo nič nechce, len byť naozaj krásne, má na spoločnosť trvácnejší a blahodarnejší účinok, než tisíc škaredých aktuálnych epigramov alebo veľkých historických obrazov. Umenie najlepšie slúži spoločnosti krásou a ozaj rozumná spoločnosť bude od umelca žiadať predovšetkým dokonalé, rýdze a ušľachtilé umenie.“ (Úryvok z debaty skoro večnej, Živena, 1946, s. 149)

Pôvodná i prekladateľská činnosť Zory Jesenskej je poznačená smelosťou, chuťou experimentovať a neobyčajnou odvahou „stáť si za svojim“. Otvorenosť dokumentuje aj výber a zoradenie článkov v knihe Vyznania a šarvátky, do ktorej autorka zaradila aj päť svojich najvýznamnejších štúdií z translatologickej oblasti.

Záverom našich všeobecných postrehov môžeme zhrnúť, že všetky preklady Z. Jesenskej majú jedného spoločného menovateľa, a to: snahu vystihnúť originál. Aj preto vyzýva ďalšie generácie prekladateľov k umeleckosti a tvorivosti, k láske k materinskému jazyku a prístupnosti k iným kultúram. Každý preklad je iný, tak ako jedinečné je každé autorské dielo. Prekladaniu sa nedá naučiť, a hoci „inteligencia, vkus, vzdelanie a rečové znalosti sú potrebné (...) nepostačia na dielo génia. Tu i prekladateľ musí mať iskrú básnického nadania.“ (Jesenská, 1946, s. 4)

Aký je teda návod na dobrý preklad od fundovanej prekladateľky Zory Jesenskej? Cvičiť sa v zručnosti prekladateľskej, zvažovať slová, akceptovať autora, čtiť si rodnú reč, lebo „nieto pravidla, ani receptu, holúbkovia...“ (Jesenská, 1946, s. 8)

Použitá literatúra:

- Boor, J. 1992. Preklady zo Shakespeara. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 52-59.
- Čechová, S. 1991. Z pokusu o autoportrét. In: Kultúrny život, 25. jún 1991, roč. 25, č. 26, s. 10-11.
- Dvořáková – Žiaranová, R. 1992. Z prekladateľských naučení Zory Jesenskej. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 56.
- Ďurovič, E. 1992. Zora Jesenská a dilemy slovenskej inteligencie. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 21-23.
- Gallová, I. 1994. Zabudnutá z rodu Jesenských. In: Slovenské národné noviny, roč. 5 (9), 1994, č. 3, s. 12.
- Hamada, M. 1991. Naša pani Zora Jesenská. In: Tvorba T, roč. 1 (10), 1991, č. 7, s. 5-7.
- Jesenská, Z. 1963. Vyznania a šarvátky. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963. 463 s.
- Jesenská, Z. 1946. O prekladaní básnického diela. In: Živena, roč. 36, 1946, č. 1, s. 4-7.
- Jurovská, M. 1992. Jesenskej preklady francúzskej prózy. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 37-46.
- Jurovská, M. 2000. Desať rokov SSPUL a odkaz Z. Jesenskej. In: Revue svetovej literatúry, roč. 36, 2000, s. 183-185.
- Lexikón slovenských žien. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2003, s. 111.
- Mališ, E. 1999. Zora Jesenská v tradíciách prekladania. In: Literika, roč. 4, 1999, č. 3, s. 94-96.
- Petrík, V. 1992. Kritička Zora Jesenská. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 4-7.
- Tomčík, M. 1992. Tvár časopisu Živena za redakcie Zory Jesenskej. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 24-36.
- Zambor, J. 1992. Preklad ako umenie. In: Romboid, roč. 27, 1992, č. 4, s. 12-17.